

LAUSUNTO MÄÄRÄYSLUONNOKSESTA ”KOESUORITUSTA HEIKENTÄVÄN SYYN HUOMIOON OTTAMINEN YLIOPILASTUTKINNOSSA” / ERILAISTEN OPPIJOIDEN LIITTO

Erilaisten oppijoiden liitto kiittää lausuntopyynnöstä. Lausunnossa ehdotusta erityisjärjestelyiksi tarkastellaan erityisesti lukemisen ja kirjoittamisen erityisvaikeuden näkökulmasta. Lukemis- ja kirjoitusvaikeus on pääsääntöisesti synnynnäinen ominaisuus, joka on riippumaton yksilön älykkyydestä, lahjakkuudesta ja oppimiskyvystä. Se voi kuitenkin estää tai haitata oppimista ja osaamisen osoittamista, jos käytettävissä ei ole vaikeutta kompensoivia apukeinoja.

Lausunnon lähtökohtana on periaate, että ylioppilastutkinnon täytyy antaa kaikille kokelaille mahdollisuus osoittaa osaamisensa ilman sitä estäviä tai haittaavia tekijöitä. Kaikki rajoitukset ja toimintatavat, jotka estävät tai haittaavat osaamisen osoittamista, heikentävät kokelaiden yhdenvertaisuutta ja mahdollisuuksia opiskella ja työllistyä tulevaisuudessa (ks. myös EU:n saavutettavuusdirektiivi).

Ylioppilastutkinnon erityisjärjestelyjä arvioitaessa keskeinen muutos on siirtyminen digitaalisesti suoritettaviin kokeisiin. Muutoksen vaikutuksia opiskelijoihin, joilla on lukemisen ja kirjoittamisen vaikeus, tai muu oppimisvaikeus, on vielä mahdotonta arvioida. Vaikutukset ovat todennäköisesti yksilöllisiä ja monen suuntaisia: oppimisvaikeuden ilmenemisestä riippuen siirtyminen digitaalisiin kokeisiin voi edistää tai heikentää suoriutumista. Sen tähden vaikutusten seuranta on ensiarvoisen tärkeää, ja niitä arvioitaessa täytyy aktiivisesti ja systemaattisesti kuunnella opiskelijoita ja opettajia. Esiin tuleviin kokeiden digitaalisuudesta johtuviin koesuoritusta heikentäviin tekijöihin täytyy pystyä reagoimaan nopeasti.

ERITYISJÄRJESTELYISTÄ

Määräysluonnos sisältää joitain hyviä ehdotuksia, mutta siinä esitetyt erityisjärjestelyt ovat lukivaikeuksisten opiskelijoiden näkökulmasta ja yhdenvertaisuuden kannalta erittäin niukat ja riittämättömät. Lisäksi luonnoksessa on kaksi suurta puutetta. Ehdotuksissa ei oteta huomioon opiskelijoita, jotka tarvitsevat lukiapuvälineitä voidakseen osoittaa osaamisensa yhdenvertaisesti muiden kanssa, eikä opiskelijoita, joilla on vaikeuksia hahmottamisessa ja matemaattisten aineiden suorittamisessa.

Periaatteessa kannatettava muutos on, että lukemisen ja kirjoittamisen erityisvaikeuden aiheuttamia hankaluuksia kompensoidaan ensisijaisesti erityisjärjestelyillä ja vasta toissijaisesti pistehyvityksen avulla. Kuitenkin mahdollisuus pistehyvitykseen ainoastaan silloin, kun koe arvioitaisiin muuten hylätyksi, asettaa lukivaikeuksiset kokelaat epätasa-arvoiseen tilanteeseen. Vaikka erityisjärjestelyt olisivat käytössä, lukivaikeuden tiedetään selvästi haittaavan koesuorituksia ja tekstipohjaisiin aineistoihin perustuvaa osaamisen osoittamista. Kyse on usein juuri muutaman pisteen erosta verrattuna kokelaisiin, jolla lukivaikeutta ei ole. Tämä on tärkeä näkökohta kokelaiden yhdenvertaisuuden kannalta erityisesti nyt ja tulevaisuudessa, kun korkeakoulujen pääsykokeissa ylioppilastutkinnon arvosanoille annetaan aiempaa suurempi merkitys. Sen tähden pistehyvityksestä yhtenä koesuoritusta heikentävän syyn kompensointikeinona ei tule luopua.

Erilaiset lukemisen ja kirjoittamisen digitaaliset apuvälineet ovat huomattava parannus niiden opiskelijoiden oppimis- ja opiskelumahdollisuuksiin, joille lukeminen ja kirjoittaminen perinteisellä tavalla tuottaa vaikeuksia. Tavallisimpia lukiapuvälineitä ovat 'teksti puheeksi' - ja 'puhe tekstiksi' -ohjelmat ja -laitteet. Lukiapuvälineet eivät vielä ole kaikkien niistä todennäköisesti hyötyvien tiedossa ja käytössä, mutta niiden käyttö tulee digitalisaation yhä edetessä mitä todennäköisimmin lisääntymään sekä opinnoissa ja työelämässä että arjen toiminnassa. Yhdenvertaisuuden toteutumiseksi digitaalisessa muodossa olevat tekstit tulee voida kuunnella ja tekstit tulee voida kirjoittaa puhumalla aina kun se edistää oppimista tai kokeista suoriutumista. Tämä mahdollisuus ei saa olla liian vaikeasti saatavilla, vaan sen tulee olla kaikkien niiden opiskelijoiden ulottuvilla, jotka siitä oman kokemuksensa mukaan hyötyvät. Kriteerinä ei saa olla ulkopuolinen arvio lukivaikeuden asteesta. Lukiapuvälineitä tarvitsevien joukko ei ole kovin suuri, mutta heidän suoriutumiselleen niillä on ratkaiseva merkitys.

Lukiapuvälineitä voikin perustellusti rinnastaa silmälaseihin: kummatkin kompensoivat haittaa. Jos opiskelija on käyttänyt opiskelussaan silmälaseja, hän voi käyttää niitä myös ylioppilastutkintoa suorittaessaan. Olisi kummallista, jos kokelaalta kielletäisiin ”näkemisen apuvälineiden” käyttö yhdenvertaisuuden nimissä. Samalla periaatteella opiskelijalta ei tulisi kieltää myöskään lukiapuvälineiden käyttöä. Tämän päivän ja tulevaisuuden korkeakouluopinnoissa ja työelämässä erilaiset lukemisen ja kirjoittamisen apuvälineet ovat enenevässä määrin opiskelijoiden ja työntekijöiden käytettävissä. Siksi niiden salliminen myös ylioppilaskirjoituksissa on perusteltua ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta tärkeää.

Edellä mainituista syistä yhtenä erityisjärjestelynä tulisi sallia lukiapuvälineiden käyttö ja kirjata se omaksi kohdaksi:

3.x Lukemisen ja kirjoittamisen apuvälineillä suoritettava koe

Kokelaalle voidaan erityisjärjestelynä myöntää oikeus käyttää lukemisen ja kirjoittamisen vaikeuksia kompensoivia apuvälineitä, kuten ’teksti puheeksi’ - ja ’puhe tekstiksi’ -ohjelmaa tai -laitetta. Kokelas voi saada oikeuden suorittaa kokeen yksin erillisessä tilassa, jos hän sanelee vastauksensa tekstiksi.

Lukiapuvälineiden käyttö tulisi mainita myös yhtenä mahdollisena erityisjärjestelynä kohdassa 4.3.

KOMMENTTEJA MÄÄRÄYSLUONNOKSEN ALALUKUIHIN

3 Koetilanteen erityisjärjestelyt

Hyvä ehdotus määräysluonnoksessa on, että koetilan istumajärjestystä laadittaessa sijoittelussa voidaan ottaa huomioon kokelaan erityiset tarpeet. Luku- ja kirjoitusvaikeus aiheuttaa tyypillisesti hankaluuksia keskittymisessä, koska tekstin ymmärtäminen ja tuottaminen vaatii erityistä ponnistelua. Tällöin esimerkiksi istuminen poistumistien lähetyvillä, eli muiden liikkuminen, voi vaikeuttaa keskittymistä.

3.4 Oikeus suurentaa kirjasinkokoa tai oikeus suurempaan näyttöön

Hyvä ehdotus luonnoksessa on myös, että opiskelijalle voidaan myöntää oikeus suurentaa kirjasinkokoa ja oikeus suurempaan näyttöön (4.3). Moni lukivaikeuksinen hyötyy suuremmasta näytöstä ja kirjasinkoon suurentamisesta, koska tällöin tekstin rivivälit kasvavat. Erityisesti ne opiskelijat, joille kirjainten tai rivien hypyminen aiheuttaa ongelmia, hyötyvät suuresti. Tässä täytyy kuitenkin ottaa huomioon seuraavat mahdolliset ongelmat:

Laiteongelma: Opiskelijoiden käytössä olevien koneiden ja suurempien näyttöjen yhteen sopivuus ei ole itsestään selvää, ja laitteiden välille saatetaan tarvita erilaisia välikaapeleita. Näiden toiminta tulee testata ennen koetilannetta.

Taloudellinen epätasa-arvo: Harvalla opiskelijalla on suuri näyttö valmiina kotona. Tämä voi aiheuttaa epätasa-arvoa, kun osa opiskelijoista, jotka olisivat oikeutettuja suuremman näytön käyttöön, ei onnistu sitä ja tarvittavia välijohtoja taloudellisista syistä hankkimaan vain koetilaisuutta varten.

Tulkintaongelma: Abitti-käyttöjärjestelmässä kuka tahansa pystyy suurentamaan kirjasinkokoa, mutta jos niin tekee ilman siihen saatua erityislupaa, suurentaminen katsotaan vilpiksi. Sääntöjen tulkinta tältä osin pitää olla yhteneväinen koulutuksen järjestäjien kesken.

On myös huomattava, että digitaalisesti suoritettava tutkinto aiheuttaa osalle opiskelijoista, joilla on lukemisen ja kirjoittamisen vaikeus, huomattavia hahmottamisen hankaluuksia. Oikeus suurentaa kirjasinkokoa tai käyttää suurempaa näyttöä ei riitä, jos tekstin tai useiden yhtäaikaisten tekstien hahmottaminen näytöllä on erityisen hankalaa. Siksi mahdollisuus saada tehtävät paperilla tulisi sallia tarvittaessa myös lukivaikeuden perusteella. Tämä tulisi kirjata kohtaan 3.6.1.

Hyvä ehdotus luonnoksessa on, että kokelaat voivat ilman hakemusta käyttää koetilanteessa halutessaan värillistä kalvoa. Sen rinnalle tulisi lisätä myös värillinen viivain (”lukiviivain”), koska moni opiskelija on

kokenut sen auttavan rivillä pysymisessä ja tekstin hahmottamisessa. Yhtä lailla koetilanteessa tulisi voida valita tietokoneen näytölle kontrasteja pehmentävä väri.

3.6 Avustajan käyttö

Avustajan käytön koetilanteessa pitäisi tarvittaessa olla mahdollista myös lukivaikeuden perusteella. Määräysluonnoksen sanamuoto ”*Avustajan käytön edellytys on, että kokelas ei ilman avustajaa pysty tekemään tutkinnon kokeita*” on jyrkkä ja rajaa lukivaikeuksiset kokelaat tämän mahdollisuuden ulkopuolelle. Koesuorituksessa ja osaamisen osoittamisessa keskeistä on, että kokelas ymmärtää tehtävänannon oikein. Joidenkin opiskelijoiden, joilla on vaikea-asteinen lukivaikeus, voi olla vaikeaa ymmärtää tehtävänanto luettuna. Tällöin avustajan käyttö tehtävän ääneen lukijana on perusteltu. Myös tässä olennaista on, että kokelas voi kokeessa osoittaa todellisen osaamisensa eikä lukivaikeudesta johtuvan tehtävän väärin ymmärtämisen takia päädy vastaamaan tehtävään väärin tai puutteellisesti.

Erityisesti avustajasta hyötyisivät suomi/ruotsi toisena kielenä oppimäärän kokelaat, joiden suullinen kielitaito on usein paljon kirjallista kielitaitoa parempi. Toisen lukemana ja sanelusta kirjoittamana vastaus on todennäköisesti paljon parempi ja osaaminen tulee esiin – usein juuri sen verran, että hylätty arvosana muuttuu hyväksytyksi. Tämä on iso yhdenvertaisuuskysymys esimerkiksi Helsingissä, jonka peruskoululaisista 20 % on maahanmuuttajataustaisia. Suuri osa maahanmuuttajataustaisista lukio-opiskelijoista ei usein ehdi saavuttaa äidinkieleltään suomen- tai ruotsinkielisten kanssa samantasoista kielitaitoa. Heidän opiskelunsa tapahtuu työläämmin sanakirjan kanssa, ja kirjalliseen tuotokseen perustuvassa ylioppilastutkinnossa he suoriutuvat osaamistasoaan heikommin. Kokeiden uusimismahdollisuus ei auta, kun kielitaidon pulmista johtuvaan heikkoon menestystasoon ei ole tarjolla lukiota kertaavaa ja kielitaidon parantamiseen tähtävää Suomi toisena kielenä -koulutusta.

4.2 Erityisen vaikea elämäntilanne

Opiskelijan erityisen vaikea elämäntilanne tulee esiin jollekin koulun henkilöstöstä. Se voi olla kuraattori tai psykologi, mutta yhtä hyvin erityisopettaja tai opinto-ohjaaja. Koulukohtaisesti kuraattori ja psykologi saattavat olla opiskelijalle vieraampia ja hankalammin tavoitettavissa kuin koulun oma henkilökunta. Erityisopettajalla ja opinto-ohjaajalla on myös omiin tehtäviinsä vaadittu laissa määritelty pätevyysvaatimus ja koulutuksensa puolesta kykyä arvioida kokelaan tilannetta. Mikäli lausunnon antajaksi hyväksytään vain kuraattori tai psykologi, eri koulujen opiskelijat saattavat olla epätasa-arvoisessa asemassa keskenään sen suhteen, voivatko he anoa erityisjärjestelyjä erityisen vaikean elämäntilanteen perusteella. Lausunnon antajiksi olisi hyvä lisätä kuraattorin ja psykologin rinnalle myös opinto-ohjaajan ja erityisopettajan.

4.3. Lukemisen ja kirjoittamisen erityisvaikeus

Hyvä asia määräysluonnoksessa on, että siinä käytetään enimmäkseen jo vakiintunutta käsitettä ”erityisvaikeus” käsitteen ”häiriö” sijasta. Joissain kohdissa luonnosta ”häiriö” edelleen esiintyy, ja se olisi hyvä johdonmukaisuuden vuoksi korvata ”erityisvaikeudella”.

Määräysluonnoksen keskeinen puute on, että siinä ei oteta lainkaan kantaa matemaattisten aineiden – matematiikan, fysiikan ja kemian – suorittamiseen. Digitaalisissa ylioppilaskokeissa erityisesti matemaattisiin aineisiin vastaaminen edellyttää monien apuohjelmien käyttöä, mikä on erityisen haastavaa kokelaille, joilla on lukivaikeuteen liittyvä hahmottamisen vaikeus. Käytännössä vastausten laatiminen vaatii usein ensin laskemista paperilla ja sitten virallisen vastauksen muotoilua apuohjelmilla. Kokelas saattaa osata itse tehtävän, mutta sen suorittaminen sähköisesti ei onnistukaan. Tällöin koe ei mittaa enää kokelaan osaamista suoritettavassa aineessa vaan erilaisten ohjelmien käytössä ja ajanhallinnassa. Kokelas joutuu tarkistamaan tehtävän moneen kertaan sekä paperilla että ohjelmia käyttäessään, jolloin koeaika saattaa loppua kesken. Tämän takia kokelaalla, jolla on lukivaikeus, pitäisi olla mahdollisuus tehdä matematiikan, fysiikan ja kemian kokeet paperimuodossa ja saada tarvittaessa muidenkin aineiden tehtävät paperilla. Tämä tulisi kirjata kohtaan 3.6.1.

On myös tärkeää muistaa, että NMI:n testi ja seula eivät aina anna lukivaikeudesta riittävän totuudenmukaista kuvaa. Usein olosuhteet ja opiskelijan henkinen kuormitus testaustilanteissa ja ylioppilastutkintoa suoritettaessa poikkeavat olennaisesti toisistaan. Luotettavampi mittari onkin usein opettajan havainnot suoriutumisesta lukion opinnoissa ja koetilanteissa.

4.4 Vieraskielisyys

Hyvä muutos on, että vieraskielisyyden peruste erotetaan väestörekisteriin merkitystä äidinkielestä. Tavallisimmassa tilanteessa vieraskielisellä opiskelijalla on kotikieli (yksi tai useampi) jokin muu kuin suomi, ja kielitausta vaikuttaa vielä lukiovaiheessa merkittävästi. Tämän takia, kun kokeen vastauksessa arvioidaan esitystavan johdonmukaisuutta, eheyttä ja tyyllillistä sujuvuutta, vieraskielinen kokelas on heikommassa asemassa kuin muut. Vastaus jää helposti lyhyeksi, on sanastoltaan yksinkertaista ja sisältää runsaasti rektio- ja kielioppivirheitä. Usein lisäaika ei auta kokelasta, jolla ei ole riittävästi sanoja kertoa asiasta enempää. Tämän vuoksi pistehyvyys on edelleen perusteltu kompensatio siihen haittaan, ettei osaa sanallisesti ilmaista kaikkea sitä, mitä asiasta tietäisi. Toinen keino kompensoida vieraskielisyyden aiheuttamaa haittaa voisi olla, että vieraskielisten kokelaiden kokeiden arvostelussa oikeakielisyyttä ei otettaisi huomioon ja että opiskelija saisi hakemuksesta ottaa sanakirjan mukaan kokeeseen.